

.....

Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός, ο κυβερνήτης του Βυζαντίου, επί του οποίου η Αυτοκρατορία μετά από σοβαρές αναταραχές πέτυχε μοναδική ακμή, μεταξύ άλλων και χάρη στην επανένωση της Ανατολής και της Δύσεως. Η εξωτερική και η εσωτερική πολιτική του αυτοκράτορα ταυτίζεται με μεγαλειώδεις σελίδες της παγκοσμίου ιστορίας. Κατά τη διαδικασία της αναγεννήσεως των θεσπίων της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας η Εκκλησία είχε ιδιαίτερη σημασία: ήταν ο μοναδικός επίσημος θρησκευτικός θεσμός, που έφερε πνευματική ευθύνη για το γίνεσθαι της βυζαντινής Οικουμένης. Στο παρόν άρθρο επιχειρείται η εξέταση του ρόλου του Πατριάρχη της πρωτεύουσας στη ζωή του κράτους και της Εκκλησίας. Λόγω του ότι στην ευρύτερη επιστημονική γραμματεία η θρησκευτική πολιτική του αυτοκράτορα Ιουστινιανού έχει επαρκώς μελετηθεί, θα περιορισθούμε στην ανάλυση ενός λίγο μελετημένου, αλλά αρκετά σημαντικού θέματος, δηλαδή του τίτλου «Οικουμενικός», με τον οποίο ο αυτοκράτορας βράβευσε τον επίσκοπο του ανατολικού τμήματος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ο Π. Κουζενκόφ στο άρθρο «Οικουμενικός Πατριάρχης. Ιστορία ενός τίτλου» εξετάζει με εξαιρετική συντομία την περίοδο προ του αυτοκράτορα Ιουστινιανού, όπως και την εποχή του¹. Κρίνεται απαραίτητο να εξετασθεί αναλυτικότερα η χρήση του τίτλου «Οικουμενικός» στις «Νεαρές» του αυτοκράτορα Ιουστινιανού και η προϊστορία του ζητήματος.

(1) Το επίθετο «Οικουμενικός»: στατιστικά στοιχεία

Το επίθετο «Οικουμενικός» υπήρχε στην ελληνική γραμματεία από την αρχαιότητα. Για πρώτη φορά εμφανίζεται στην ελληνική γλώσσα το 2^ο – 1^ο αι. π.Χ., ενώ η χρήση του επιθέτου «Οικουμενικός» κορυφώθηκε τον 4^ο αι. μ.Χ. Το εν λόγω επίθετο σχηματίζεται από το ουσιαστικό «οίκουμένη», που έχει αρχαιότερη προϊστορία από τον 5^ο αι. π.Χ. Αρχικώς η «οίκουμένη» είναι η «κατοικημένη περιοχή», στη συνέχεια «περιοχές κατοικημένες από τους Έλληνες», σε αντίθεση με τις περιοχές με βαρβαρικό πληθυσμό². Ενίοτε, η έννοια της «οίκουμένης» συμπεριελάμβανε όχι μόνον τις ελληνόφωνες χώρες, αλλά επίσης την Αιθιοπία, την Ινδία και τη Σκυθία. Με την ευρύτερη έννοια η «οίκουμένη» είναι το σύνολο των γνωστών χωρών ή ο κόσμος ολόκληρος³.

Αυτές οι σημασίες της «οίκουμένης» σώζονται και στο λεξιλόγιο της Καινής Διαθήκης: 1) η κατοικημένη γη, 2) η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, 3) όλοι οι κάτοικοι της γης, η ανθρωπότητα⁴. Την πατερική εποχή ο όρος «οίκουμένη» απέκτησε δύο επιπρόσθετες σημασίες: της επικείμενης βασιλείας της αρετής ή τουναντίον, του πεσόντος στην αμαρτία κόσμου⁵. Στο Βυζάντιο η «οίκουμένη», εκτός των άλλων είναι «όλος ο χριστιανικός κόσμος»⁶.

Η αρχαιότερη σημασία του επιθέτου «οικουμενικός» είναι «ανοικτός για όλο τον κόσμο», δηλαδή εκείνος που συμπεριλαμβάνει όλο τον κόσμο. Επαναλαμβάνοντας τις βασικές σημασίες της λέξεως «οίκουμένη» στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία ο όρος δήλωνε: 1) κατοικημένος, 2) Ρωμαϊκός, αργότερα Βυζαντινός, 3) παγκόσμιος, 4) χριστιανικός⁷. Με αυτή την έννοια ο όρος «οικουμενικός» ανταποκρινόταν στην ιδέα της ενότητας της μοναρχικής βασιλείας και του ορθόδοξου χριστιανισμού. Τον 4^ο και τον 5^ο αι. το επίθετο απέκτησε την ειδική εκκλησιαστική σημασία έναντι των Οικουμενικών Συνόδων, ενώ τον 6^ο αι. χάρη στον Άγιο αυτοκράτορα Ιουστινιανό απονεμήθηκε στον επίσκοπο Κωνσταντινουπόλεως.

¹ Кузенков П. В. Вселенский Патриарх. История одного титула // <http://www.patriarchia.ru/db/text/5823775.html?ysclid=I56zmfj7ju261049281>

² The Online Liddell-Scott-Jones Greek-English Lexicon. P. 1205: «the inhabited world (including non-Greek lands, as Ethiopia, India, Scythia), as opp. possibly uninhabited regions» [«ο κατοικούμενος κόσμος (συμπεριλαμβανομένων και των μη ελληνικών εδαφών όπως η Αιθιοπία, η Ινδία και η Σκυθία) σε αντίθεση με τις πιθανώς μη κατοικημένες περιοχές»] (<http://stephanus.tlg.uci.edu/ljsj/#eid=74716>).

³ Ibid.

⁴ Βλ. οίκουμένη // Bauer W., Arndt W. F., Gingrich F. W. A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature. Chicago, 1952. P. 563–564.

⁵ Βλ. οίκουμένη // A Patristic Greek Lexicon / ed. Lampe G. B. W. H. Oxford, 1961. P. 944.

⁶ Βλ. οίκουμένη η 4) // Κριαρά Ε. Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας, 1100–1669. Τόμος ΙΒ'. Θεσσαλονίκη, 1993. σ. 200.

⁷ The Online Liddell-Scott-Jones Greek-English Lexicon. P. 1205.

Στην εκκλησιαστική γραμματεία ο τίτλος «Οικουμενικός» αρχικά συνόδευε τις Συνόδους, που κατείχαν σπουδαία θέση στην ιστορία της Εκκλησίας. Στη συνέχεια οι πατέρες της Εκκλησίας και οι χριστιανοί συγγραφείς άρχισαν να χρησιμοποιούν αυτόν τον τίτλο έναντι της «Οικουμενικής Έκκλησίας» και έναντι των διαφόρων φαινομένων, ευμενών ή δυσμενών για εκείνη. Από τον 5^ο αι. ο όρος «οικουμενικός» συστηματικά χρησιμοποιείτο και ως προς τους άγιους ανθρώπους ως υπόδειξη της ιδιαίτερης σημασίας της παγκοσμίου αποστολής τους. «Οικουμενικοί» αποδεικνύονται πρωτίστως οι Απόστολοι καθώς και οι ισαπόστολοι ιεραπόστολοι-κήρυκες και οι άγιοι ιεράρχες, οι οποίοι συνέδεσαν στη ζωή τους την επισκοπική με τη μορφωτική διακονία.

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά η λέξη «οικουμενικός» με την έννοια «αυτοκρατορικός» αφότου στα τέλη του 5^{ου} αι. η Αυτοκρατορία των Ρωμαίων κατέστη ορθόδοξη και η Εκκλησία της καθολική. Η «οικουμενικότητα» της Ρώμης γινόταν πρότυπο της «οικουμενικότητας» της Κωνσταντινούπολεως, η οποία αντέγραφε την αρχή Romanitas και την καθιστούσε πραγματικότητα στο έδαφος της χριστιανικής Ανατολής.

(2) Το επίθετο «οικουμενικός» στην ελληνική γραμματεία μέχρι την Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο

Οι εν λόγω γενικές παρατηρήσεις στηρίζονται επί συγκεκριμένων παραδειγμάτων από τη χριστιανική γραμματεία. Ο Ωριγένης έγραψε για τον «οικουμενικόν... κατακλυσμὸν»⁸, ενώ ο συγγραφέας του «Φυσιολόγου» για «τὴν οἰκουμενικὴν γῆν», δηλαδή ολόκληρη την οικουμένη⁹. Στον Ζωσιμά απαντάται η έκφραση «οικουμενικοί φιλόσοφοι», που δηλώνει τους γνωστούς ερμηνευτές του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη χωρίς διευκρινίσεις¹⁰.

Ο Αστέριος ο Σοφιστής χρησιμοποιεί το επίθετο «οικουμενικός» στις φράσεις «τὸ οἰκουμενικὸν χειρόγραφον»¹¹, «ὁ οἰκουμενικὸς ἀμπελὼν»¹², «τὸ οἰκουμενικὸν ναυάγιον»¹³ ή «τὴν δὲ οἰκουμενικὴν καὶ πάνδημον γλῶσσαν» με την έννοια του ψευδούς και αβέβαιου ανθρωπίνου λόγου¹⁴. Αναφέρεται στον βασιλιά Δαβίδ ως τον «ἀθλητὴν οἰκουμενικὸν»¹⁵, χρησιμοποιώντας ένας εκ των πρώτων το εν λόγω επίθετο έναντι του Αγίου της Παλαιάς Διαθήκης. Ο Δίδυμος ο Τυφλός έγραψε για «τὴν οἰκουμενικὴν... συναγωγὴν, ἣν καλεῖν εἰώθασιν ὠκεανόν»¹⁶. Στο νόθο έργο, που αποδίδεται στον Μέγα Βασίλειο, λόγος γίνεται περί μιας «οικουμενικῆς... πανηγύρεως»¹⁷.

Στον Ιερό Χρυσόστομο και τα έργα που του αποδίδονται το επίθετο «οικουμενικός» υποδεικνύει τόσο τις θετικές, όσο και τις αρνητικές πραγματικότητες: μπορεί να δηλώνει τόσο «τὴν οἰκουμενικὴν σωτηρίαν»¹⁸, «τὴν οἰκουμενικὴν... συμφωνίαν»¹⁹ ή την «οικουμενικὴν εἰρήνην»²⁰,

⁸ *Origenes*. *Selecta in Genesim (fragmenta e catenis)* // PG. 12. Col. 109:14–15. «Ὁὐκ ἀποθανεῖται πᾶσα σὰρξ ἔτι. Ὑπισχνεῖται μηκέτι τὸν οἰκουμενικὸν ποιήσειν κατακλυσμὸν...».

⁹ *Physiologus (redactio secunda quae vocatur Byzantina)*, 6:6. «...δέχεται τὰς τοῦ ἡλίου φλέξεις, ἵνα μὴ κατακάυση τὴν οἰκουμενικὴν γῆν...».

¹⁰ *Zosimus Panopolitanus*. Ζωσίμου τοῦ θείου περὶ ἀρετῆς καὶ ἐρμηνείας (e cod. Paris. B.N. gr. 2327, fol. 168v). Vol. 2, 128:19 // *Collection des anciens alchimistes grecs* / ed. M. Berthelot, C. É. Ruelle. Vol. 2. Paris, 1888. P. 128:19.

¹¹ *Asterius Sophista*. *Commentarii in Psalmos. Homilia V, 18* // *Asterii Sophistae commentariorum in Psalmos quae supersunt* / ed. M. Richard. Oslo, 1956. P. 41:7–10.

¹² *Asterius Sophista*. *Commentarii in Psalmos. Homilia XVII, 10* // *Asterii Sophistae commentariorum in Psalmos quae supersunt*. P. 126:18–20.

¹³ *Ibid.* XXI, 17 // *Op. cit.* P. 167:21–24.

¹⁴ *Ibid.* XXV, 7 // *Op. cit.* P. 190:16–23.

¹⁵ *Ibid.* XXIII, 8 // *Op. cit.* P. 178:1–7.

¹⁶ *Didymus Caecus*. In *Genesim* 25:13–17 // SC. 233. P. 72.

²⁰ *Basilii Caesariensis*. *Constitutiones asceticae* [Sp.] 21, 5 // PG. 31. Col. 1400D:4–1401A:3.

¹⁸ *Joannes Chrysostomus*. *Expositiones in Psalmos* // PG. 55. Col. 211:30–35.

¹⁹ *Joannes Chrysostomus*. In *Romanum martyrem (homilia 2)* [Sp.] // PG. 50. Col. 615:2–7.

²⁰ *Joannes Chrysostomus*. In *prodicionem Judae* [Sp.] // PG. 61. Col. 690:9–12.

όσο και «τὸ οἰκουμενικὸν... ναυάγιον»²¹, «τὴν οἰκουμενικὴν συμφορὰν»²², «τὸ πέλαγος»²³, «τὸν ὑετὸν»²⁴ και «τὴν ἁμαρτίαν»²⁵.

Ἄλλοι συγγραφεῖς τοῦ 5^{ου}-6^{ου} αἰ. εξακολουθοῦσαν νὰ χρησιμοποιοῦν τὸ ἐπίθετο «οἰκουμενικὸς» με τὶς ὡς ἄνω σημασίες, καθὼς και ὡς μέρος τῶν ἐδικῶν ὀρων, περὶ τῶν ὁποίων λόγος θὰ γίνῃ παρακάτω.

Στὸ ζήτημα τῆς καθιερώσεως τοῦ τίτλου τῶν προκαθημένων Κωνσταντινουπόλεως ὡς «Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης» θὰ ἐπικεντρωθούμε στὶς τρεῖς βασικὲς ἐννοιες: 1) «Οἰκουμενικὴ Σύνοδος», 2) «Οἰκουμενικὴ Ἐκκλησία», 3) «Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης» και στὴ χρῆση τοῦ ἐπιθέτου «οἰκουμενικὸς» ὡς πρὸς ἐπιμέρους διακεκριμένες προσωπικότητες.

Ἡ ἐκφραση «Οἰκουμενικὴ Σύνοδος»

Ἡ ἐκφραση «Οἰκουμενικὴ Σύνοδος» γιὰ πρώτη φορὰ ἀπαντάται στὸν «Βίῳ τοῦ Κωνσταντίνου» τοῦ Εὐσεβίου²⁶. Στὸν νεότερο σύγχρονο τοῦ Εὐσεβίου Ἅγιο Ἀθανάσιο Ἀλεξανδρείας ὁ ὀρος «Οἰκουμενικὴ Σύνοδος» καθίσταται μόνιμο χαρακτηριστικὸ τῆς ἐν Νικαία Συνόδου τοῦ 325, οὕτως ὥστε νὰ τονισθεῖ ὅτι καμία ἀτομικὴ προσπάθεια δὲν μπορεῖ νὰ ἀναιρέσει τὴν καθολικὴ διδασκαλία, που ἔχει υιοθετηθεῖ θεόπνευστα²⁷. Βάσει τῶν ὡς ἄνω ἐνοιῶν τοῦ λεξικοῦ ἡ «Οἰκουμενικὴ Σύνοδος» εἶναι Σύνοδος Ρωμαϊκὴ, δηλαδὴ Σύνοδος ὄλων τῶν ἐπισκόπων τῆς Ρωμαϊκῆς/Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας ἢ Σύνοδος τοῦ ὀρθόδοξου χριστιανισμοῦ.

Ὁ Ἅγιος Ἐπιφάνιος Κύπρου χρησιμοποιεῖ κατ' ἐπανάληψιν τὴν ἐκφραση «Οἰκουμενικὴ Σύνοδος»²⁸. Ἡ ὁμολογία τῶν μαθητῶν τοῦ Μαρκέλλου Ἀγκύρας, που συμπεριλήφθηκε στὸ «Πανάριόν» τοῦ, ἐμπεριέχει τὴν ἐκφραση «οἰκουμενικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ πίστις»²⁹. Σύντομα ἡ φράση «Οἰκουμενικὴ Σύνοδος» κατέστη κοινῶς ἀποδεκτὴ, ὅπως διαφαίνεται λ.χ. ἀπὸ τὶς περιπτώσεις τῆς χρήσεως αὐτοῦ τοῦ ὀρου στὴν «Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία» τοῦ Σωκράτη τοῦ Σχολαστικοῦ. Στὸν Σωκράτη «Οἰκουμενικὲς Σύνοδοι» ἀποκαλοῦνται πρώτον, ἐκεῖνες οἱ Σύνοδοι, οἱ

²¹ Βλ. λ.χ.: *Joannes Chrysostomus*. In sanctos Petrum et Heliam [Sp.] // PG. 50. Col. 729:12–14.

²² Βλ. λ.χ.: *Joannes Chrysostomus*. In sanctos Petrum et Heliam [Sp.] // PG. 50. Col. 730:28–30.

²³ *Joannes Chrysostomus*. De jejuniis (sermōnes I–VII) [Sp.] // PG. 60. Col. 716:19–20.

²⁴ *Joannes Chrysostomus*. Homiliae in assumptionem Domini [Sp.] (fort. auctore Severiano). Homilia VI:100–103.

²⁵ *Joannes Chrysostomus*. In sanctam theophaniam [Sp.] (CPG 5004) // Homiliae Pseudo-Chrysostomicae / ed. R. F. Regtuit, J. M. Tevel, K.-H. Uthemann. Vol. 1. Turnhout, 1994. P. 217:3–5.

²⁶ *Eusebius Caesariensis*. Vita Constantini 3, 7 (pin.) // GCS. 7/1. S. 8; Ibid. 3, 6, 1 // GCS. 7/1. S. 83:18–19.

²⁷ *Athanasius Alexandrinus*. De decretis Nicaenae synodi 4, 1 // *Athanasius Werke* / hrsg. von H. G. Opitz. Bd. 2. Teil 1. Lieferung 3. Berlin; Leipzig, 1935. S. 3:25–30.

Athanasius Alexandrinus. Apologia contra Arianos sive Apologia secunda 7, 2 // *Athanasius Werke* / hrsg. von H. G. Opitz. Bd. 2. Teil 1. Lieferung 3. S. 93:20–21; Ibid. 85, 2 // Op. cit. S. 163:18.

Athanasius Alexandrinus. Historia Arianorum 66, 3 // *Athanasius Werke* / hrsg. von H. G. Opitz. Bd. 2. Teil 1. Lieferung 3. S. 219:18.

Athanasius Alexandrinus. De synodis Arimini in Italia et Seleucia in Isauria 5, 2 // *Athanasius Werke* / hrsg. von H. G. Opitz. Bd. 2. Teil 1. Lieferung 3. S. 234:4; Ibid. 14, 4 // Op. cit. S. 241:35; Ibid. 33, 1 // Op. cit. S. 260:31.

Athanasius Alexandrinus. Epistula ad Afros episcopos 2 // PG. 26. Col. 1032B:1–2; Ibid. Col. 1032C:4; Ibid. Col. 1032D:5.

Athanasius Alexandrinus. Sermo de descriptione deiparae [Sp.] 2 // PG. 28. Col. 948A:7; Ibid. Col. 948A:8.

Athanasius Alexandrinus. Didascalia CCCXVIII patrum Nicaenorum [Sp.] // PG. 28. Col. 1637B:12–13.

Athanasius Alexandrinus. Epistula ad episcopos Aegypti et Libyae 5, 4 // *Athanasius Werke* / hrsg. von M. Tetz. Bd. 1. Teil 1. Lieferung 1. Berlin; New York, 1996. S. 44.

Athanasius Alexandrinus. Epistula ad Afros episcopos 2, 1 // *Athanasius Werke* // hrsg. von H. C. Brennecke, U. Heil, A. von Stockhausen. Bd. 2: Die «Apologien». Lieferung 8. Berlin; New York, 2006. S. 324; Ibid. 3, 2 // Op. cit. S. 326.

Athanasius Alexandrinus. Epistula ad Afros episcopos 2, 3–4 // Op. cit. S. 324–325; Ibid. 2, 5–3, 1 // Op. cit. S. 325; Ibid. 3, 2 // Op. cit. S. 326.

²⁸ *Ephraim*. Panarion 69, 11, 1 // GCS. 37. S. 160:25–31.

²⁹ Ibid. 72, 11, 4 // GCS. 37. S. 265:24–266:1. Βλ. στὸ νόθο ἔργο τοῦ Ἐπιφανίου τὴν ἐκφραση τὸ «οἰκουμενικὸν πορφυροειδὲς ἔνδυμα τοῦ σώματος» (τοῦ Χριστοῦ).

Ephraim. Homilia in laudes Mariae deiparae [Sp.] // PG. 43. Col. 496B:11. Καὶ παρακάτω ἡ ἴδια ἐκφραση.

Ephraim. Homilia in laudes Mariae deiparae [Sp.] // PG. 43. Col. 497C:10–13.

οποίες μέχρι και σήμερα ονομάζονται Οικουμενικές³⁰, και εκείνες οι Σύνοδοι κατά του αρειανισμού ή ακόμη και υπέρ αυτού, τις οποίες επίσης χαρακτήριζε «Οικουμενικές»³¹. Σύμφωνα με την «Εκκλησιαστική ιστορία» του ο Ιερός Χρυσόστομος κατά τη διάρκεια της εναντίον του δίκης, δεν αναγνώρισε τη νομιμότητα της «Συνόδου τῆς Δρυός» και απαιτούσε σύγκληση Οικουμενικής Συνόδου³².

Η έκφραση «Οικουμενική Ἐκκλησία»

Η έκφραση «Οικουμενική Ἐκκλησία» απαντάται στις «Ἀποστολικές Διατάξεις»³³, καθώς και σε συγγραφείς όπως ο Αστέριος ο Σοφιστής³⁴, ο Ἅγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων³⁵, ο Σεβηριανός Γαβάλων³⁶ και ο Ιερός Χρυσόστομος³⁷. Στον Ἅγιο Γρηγόριο τον Θεολόγο το επίθετο «οἰκουμενικός» απαντάται μόνον μια φορά για να προσδιορίσει την Εκκλησία του Χριστού ως «οἰκουμενική καρποφορία», εναντίον της οποίας τόλμησε να ταχθεί ο αυτοκράτορας Ιουλιανός ο Αποστάτης³⁸.

Με την καθιέρωση του Συμβόλου της Πίστεως Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως με την ομολογία της Εκκλησίας ως «καθολικῆς» ο όρος «Οἰκουμενική Ἐκκλησία» εξαπλώθηκε ακόμη ευρύτερα.

(3) Το επίθετο «οἰκουμενικός» ἐναντι προσώπων

Τον 5^ο αι. αυτό το επίθετο άρχισε να χρησιμοποιείται ἐναντι συγκεκριμένων προσώπων από τον Ἅγιο Θεοδώρητο και ιδιαιτέρως από τον Ἅγιο Κύριλλο Αλεξανδρείας, ο οποίος πρώτος καθιέρωσε να χρησιμοποιεί το επίθετο «οἰκουμενικός» ἐναντι του Σωτήρα Χριστού και των Ἁγίων Αυτού μαθητών: ειδικότερα αποκάλυψε τον Σωτήρα Χριστό «οἰκουμενικόν Μυσταγωγόν», ενώ τους Ἀποστόλους «φωστῆρας οἰκουμενικούς», «κριτὰς... οἰκουμενικούς», «ιατροὺς... οἰκουμενικούς» και «παιδαγωγούς ὄντας οἰκουμενικούς»³⁹. Στο έργο που εξέδόθη υπό το όνομα του Θεοδώρου Μοψουεστίας, «οἰκουμενικός διδάσκαλος» αποκαλείται πλέον ο Ιερός Χρυσόστομος⁴⁰, που είναι ένα είδος προηγούμενου για τη μεταγενέστερη καθιερωμένη πρακτική χρήσεως αυτής της φράσεως από τον 6^ο αι. μ.Χ.

³⁰ *Socrates Scholasticus*. *Historia ecclesiastica* I, 8, 4 // SC. 477. P. 90.

Περὶ τῆς Γ' Οικουμενικῆς Συνόδου: *Socrates Scholasticus*. *Historia ecclesiastica* VII, 32, 7 // SC. 506. P. 116.

³¹ *Socrates Scholasticus*. *Historia ecclesiastica* II, 20, 2–3 // SC. 493. P. 82; *Ibid.* II, 37, 1 // SC. 493. P. 162; *Ibid.* II, 37, 96 // SC. 493. P. 188.

³² *Socrates Scholasticus*. *Historia ecclesiastica* VII, 15, 16 // SC. 505. P. 328.

³³ *Constitutiones apostolorum* VII, 30, 1 // SC. 336. P. 60.

³⁴ *Asterius Amasenus*. *Homiliae* I–XIV. *Homilia* VIII, 15, 2:1–4 // *Asterius of Amasea*. *Homilies* I–XIV / ed. C. Datema. Leiden, 1970. P. 96.

³⁵ *Cyrillus Hierosolymitanus*. *Catecheses ad illuminandos* I–XVIII. *Catechesis* VI, 2 // *Cyrilli Hierosolymorum archiepiscopi opera quae supersunt omnia*. Vol. 1. Monaci, 1848. P. 156.

³⁶ *Severianus Gabalensis*. In illud: *Dominus regnavit, exsultet terra* (Ps. 96, 1); et in illud: *cum tradiderit regnum deo et patri* (1 Cor. 15, 24), et in *mysterium baptismi*. [Sp.] // PG. 55. Col. 605:12–21; *Severianus Gabalensis*. *Homilia de legislatore* [Dub.] 2 // PG. 56. Col. 399:37–41; *Severianus Gabalensis*. *De caeco nato* (olim sub auctore Joanne Chrysostomo) // PG. 59. Col. 545:51–60.

³⁷ *Joannes Chrysostomus*. *De paenitentia* 5 // PG. 49. Col. 308:55–309:1.

³⁸ *Gregorius Nazianzenus*. *Contra Julianum imperatorem* I (orat. IV) 67 // PG. 35. Col. 588C:1–7.

³⁹ *Cyrillus Alexandrinus*. *Commentarii in Joannem* XII, 1 // *Sancti patris nostri Cyrilli archiepiscopi Alexandrini in D. Joannis evangelium* / ed. P. E. Pusey. Vol. 3. Oxford, 1872. P. 152:2–8.

Cyrillus Alexandrinus. *Expositio in Psalmos* LXVII, 28 // PG. 69. Col. 1156C:11–D:2; *Cyrillus Alexandrinus*. *Glaphyra in Genesim* VII, *De Dan* // PG. 69. Col. 364B:6–10; *Cyrillus Alexandrinus*. *Glaphyra in Deuteronomium*. *De duodecim lapidibus albario illitis*, 2 // PG. 69. Col. 668A:2–8; *Cyrillus Alexandrinus*. *Commentarii in Lucam* XII, 24 // PG. 72. Col. 740B:15–C:4.

⁴⁰ *Theodorus Mopsuestenus*. *Theodori lapsi responsio* [Sp.] (pin.) // SC. 117. P. 220.

(4) Η Σύνοδος της Χαλκηδόνος και ο τίτλος «οικουμενικός»

Στις Συνόδους Εφέσου και Χαλκηδόνος το επίθετο «οικουμενικός» υπεδείκνυε κυρίως τη μία ή άλλη Σύνοδο ως Οικουμενική⁴¹. Μάλιστα, σε ορισμένες συνεδριάσεις της Συνόδου της Χαλκηδόνος προσφωνούσαν τον Πάπα της Ρώμης Λέοντα Α΄ ως «ἀγιώτατε καὶ θεοφιλέστατε οικουμενικὲ ἀρχιεπίσκοπε καὶ πατριάρχα τῆς Μεγάλης (ἢ Πρεσβυτέρας) Ῥώμης»⁴². Αυτή η προσφώνηση ίσως ήταν η αφετηρία στην ιστορία του επιθέτου «οικουμενικός» ως συνθετικού των ανώτατων εκκλησιαστικών τίτλων.

Στις Πράξεις της εν Χαλκηδόνι Συνόδου απαντάται επίσης η έκφραση «τῆς οικουμενικῆς ἐκκλησίας ἐπισκόπου πόλεως Ῥώμης»⁴³.

Είναι προφανές ότι η Εκκλησία της Ρώμης, που διαδραμάτισε ιδιαίτερο ρόλο στην υιοθέτηση του όρου του Χαλκηδόνος, απολάμβανε πολύ μεγάλου κύρους, που τονίστηκε από το επίθετο «οικουμενικός» (σε συμφωνία με την έννοια Romanitas).

(5) Η διατήρηση της μεταχάλκηδόνιας Πενταρχίας την εποχή του Ιουστινιανού

Την εποχή του αυτοκράτορα Ιουστινιανού το εκκλησιαστικό πολίτευμα, που καθιερώθηκε στη Σύνοδο της Χαλκηδόνος, εν γένει διαφυλάχθηκε⁴⁴: «η εκκλησιαστική διοικητική οργάνωση παρουσιάζεται παγιωμένη και δεν θίγεται από τις πολιτικές αλλαγές στη διοίκηση των επαρχιών, που εφάρμοσε ο Ιουστινιανός»⁴⁵, και οι μεταβολές στην πολιτική διάρθρωση του Βυζαντίου είτε δεν αντικατοπτρίστηκαν στις ήδη διαμορφωθείσες εκκλησιαστικές δικαιοδοσίες, είτε αντικατοπτρίστηκαν σε αυτές αναλογικά ασθενώς, όπως αναφέρει ο Ν. Ακριτίδης⁴⁶.

Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας είχε το δικαίωμα να ιδρύσει εκκλησιαστικούς θρόνους σε ανακαινισμένες πόλεις, γεγονός που επιβεβαιώθηκε από τον 17^ο κανόνα της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου και τον 38^ο της Πενθέκτης⁴⁷. Το έτος 536 με την μα΄ Νεαρά ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός δημιούργησε το Quaestura exercitus με πέντε επαρχίες γεωγραφικά απομακρυσμένες η μια από την άλλη: Μυσία β΄, Μεγάλη Σκυθία, Καρία, Κύπρος και Νήσοι. Είναι χαρακτηριστικό ότι αλλάζοντας τη διοικητική διάρθρωση στη Μικρά Ασία, λ.χ. συνενώνοντας τις επαρχίες Ελλησπόντου και Πόντου Πολεμωνιακού με την κη΄ Νεαρά ο αυτοκράτορας υπέδειξε ιδιαίτερος την ανάγκη διαφυλάξεως του εκκλησιαστικού πολιτεύματος⁴⁸.

κη΄ Νεαρά:

«...οὐδὲν γὰρ τῶν περὶ τὴν ἱερωσύνην αὐτῶν καινίζομεν...»⁴⁹

⁴¹ Ο Πάπας της Ρώμης Λέων χρησιμοποίησε το εν λόγω επίθετο έναντι των Οικουμενικών Συνόδων:

Leo I. De haeresi et historia Eutychiana I, 9, 21 // PL. 55. Col. 1191C:7–10; *Ibid.* I, 9, 23 // PL. 55. Col. 1193A:16–19; *Ibid.* II, 6, 17 // PL. 55. Col. 1280D:9–15.

⁴² Συνολικά δύναται κανείς να αναφέρει πέντε περιπτώσεις τέτοιων προσφωνήσεων:

1. Concilium universale Chalcedonense anno 451. II, 47 // *Acta conciliorum oecumenicorum (ACO)* / hrsg. von E. Schwartz. Bd. 2.1.2. Berlin, 1933 (1962). S. 15:30–34.
2. Concilium universale Chalcedonense anno 451. II, 51 // ACO. 2.1.2. S. 17:8–14.
3. Concilium universale Chalcedonense anno 451. II, 57 // ACO. 2.1.2. S. 20:17–20.
4. Concilium universale Chalcedonense anno 451. II, 57 // ACO. 2.1.2. S. 22:23–26.
5. Concilium universale Chalcedonense anno 451. II, 64 // ACO. 2.1.2. S. 23:5–9.

⁴³ Concilium universale Chalcedonense anno 451. VI, 9, 3 // ACO. 2.1.2. S. 141:24–26. «Βονιφάτιος πρεσβύτερος πόλεως Ῥώμης ἐπέχων τὸν τόπον τοῦ δεσπότη μου τοῦ μακαριωτάτου καὶ ἀποστολικοῦ ἀνδρὸς τῆς οικουμενικῆς ἐκκλησίας ἐπισκόπου πόλεως Ῥώμης Λέοντος ἐν τῇ συνόδῳ τοῖς Ἑλληνοῖσι ἀναγνωσθεῖσιν ὑπέγραψα: —»

⁴⁴ Βλ. *Пашиков Д. В.* Пентархия патриархатов при императоре Юстиниане: предпосылки // *Вестник ПСТГУ. Серия II: История. История Русской Православной Церкви*. 2020. Вып. 97. сс. 23–39.

⁴⁵ *Ακριτίδης Ν. Σ.* Η ιστορική γεωγραφία του Οικουμενικού Πατριαρχείου: Απο τον 9ο αι. μ.Χ. μέχρι το 1453. Θεσσαλονίκη, 2003. σ. 27.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Κανόνες της Δ΄ και της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου // *Ράλλης Γ.-Ποτλής Μ.* Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἀγίων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων, καὶ τῶν ἱερῶν οικουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων, καὶ τῶν κατὰ μέρος ἀγίων πατέρων. Vol. 2. Ἀθήναι, 1852. σ. 258 καὶ σ. 392.

⁴⁸ *Justinianus. Novellae XXVIII, 2* // *Corpus iuris civilis* / ed. G. Kroll, R. Schöll. Vol. 3. Berlin, 1895 (1968). P. 213:31–214:13.

⁴⁹ *Justinianus. Novellae XXVIII, 2* // *Corpus iuris civilis* / ed. G. Kroll, R. Schöll. Vol. 3. Berlin, 1895 (1968). P. 214:2–3.

κθ' Νεαρά (περί τοῦ Πραΐτωρος Παφλαγονίας):

«Κάνταῦθα δὲ περὶ μὲν τὰς ἱερωσύνας οὐδὲν καινίζομεν, ἀλλ' οἷ τε μητροπολιταὶ οἱ πρῶην τὰς ἱερωσύνας ἐνταῦθα δεόμενοι μενοῦσιν ἐπὶ τῆς αὐτῆς τάξεως...»⁵⁰

Λα' Νεαρά (ἔτος 536):

«Τὰ μέντοι περὶ τὰς ἱερωσύνας, καθὰ πολλάκις εἰρήκαμεν, μένειν κατὰ τὸ πρότερον βουλόμεθα σχῆμα, οὐδὲν οὔτε περὶ τὸ μητροπολιτικὸν δίκαιον οὔτε περὶ τὰς χειροτονίας τοῦ πράγματος ἀμειβομένου ἢ καινιζομένου, ἀλλὰ τῶν πρότερον χειροτονούντων καὶ νῦν ἐχόντων τὴν τῆς χειροτονίας ἐξουσίαν, καὶ τῶν προτέρων μητροπολιτῶν ἐπὶ τῆς ἑαυτῶν μενόντων τάξεως, ὥστε μηδὲν τό γε ἐπ' αὐταῖς καινισθῆναι»⁵¹.

Με αὐτὴν τὴν προσέγγιση ἐναντι τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος εἶναι προφανές ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἀντιμετώπιζε τὸν Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ὡς ἕνα ἐκ τῶν πέντε Πατριαρχῶν τῆς Πενταρχίας, ἀλλὰ τὴν ἴδια στιγμή ὡς Πατριάρχη τῆς πρωτεύουσας. Συνεχίζοντας τὴ γραμμὴ τῆς ἰσορροπίας μεταξὺ τῆς Πρεσβυτέρας Ρώμης καὶ τῆς Νέας Ρώμης ὁ αυτοκράτορας Ἰουστινιανὸς προσπάθησε κατὰ τὸ μέγιστο δυνατό νὰ διαφυλάξει τὰ προνόμια τῶν επισκόπων καὶ τῶν δύο πρωτευουσῶν, ἡ ἀλληλοσυμπλήρωση τῶν ὁποίων θὰ ἔπρεπε νὰ ἐνισχύσει τὴ θρησκευτικὴ συνοχὴ τῆς οἰκουμενικῆς Αυτοκρατορίας. Ἀπὸ τῆς ἑκείνου, στὴ ρλδ' Νεαρά ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ρώμης εἶναι ἀνώτερος ἐκείνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, «πρῶτον εἶναι πάντων τῶν ἱερέων» καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως «δευτέραν τάξιν ἐπέχειν», «τῶν δὲ ἄλλων πάντων προτιμᾶσθαι». Ὁ Πάπας τῆς Ρώμης προσφωνεῖται «ἀγιώτατος», ἐνῶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως «μακαριώτατος»⁵². Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ αυτοκράτορας Ἰουστινιανὸς προσπάθησε κατὰ τὸ μέγιστο δυνατό νὰ ἀνυψώσει τὸν ἐπίσκοπο τῆς ἀνατολικῆς πρωτεύουσας⁵³, ἐξ ου καὶ ἡ χρῆση ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ ὀρου «Οἰκουμενικὸς» ἐναντι τοῦ Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως θὰ καταδειχθεῖ κατωτέρω.

(6) Ὁ νέος τίτλος

Ὁ αυτοκράτορας Ἰουστινιανὸς περισσότερο ἀπὸ 20 φορές προσφωνεῖ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Κωνσταντινουπόλεως «Οἰκουμενικὸν», νοσηματοδοτώντας πολὺ συγκεκριμένα αὐτὸν τὸν τίτλο, ποὺ δὲν χρησιμοποιεῖτο νωρίτερα πολὺ. Προσπάθησε νὰ δείξει ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς πρωτεύουσας εἶναι ὁ κυριότερος καὶ σημαντικότερος πρωθιεράρχης τῆς ὀρθοδόξου Αυτοκρατορίας, ὁ ἐπίσκοπος τῆς Βασιλεύουσας, ὅπου ἐδρεῖται ὁ αυτοκράτορας, ὁ κυβερνήτης τοῦ Βυζαντίου. Ἡ Ρώμη εἶναι ἡ «αἰωνία πόλις» (*urbs aeterna*), ἐνῶ ἡ Κωνσταντινούπολις εἶναι ἡ «πρωτεύουσα τοῦ ἐπίγειου κόσμου» (*caput orbis terrarum*). Ταυτοχρόνως, ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν προσφωνοῦσε πλέον τοὺς Πάπες τῆς Ρώμης «Οἰκουμενικοὺς». Ἀκόμη καὶ ὁ «μέγας Πάπας Λέων», ὁ ὁποῖος προσφωνεῖται «Οἰκουμενικὸς» στὴ Σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος, σύμφωνα με ἐντολὴν τοῦ αυτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ ἔπρεπε νὰ ἀναφέρεται «ὁ ἐν τοῖς Ἁγίοις πάπας Λέων»⁵⁴.

Νέοι τίτλοι τοῦ ἰδίου τοῦ αυτοκράτορα

Στὸν ταραχώδη καὶ δημιουργικὸ 6^ο αἰ. οἱ νέοι βασιλικοὶ καὶ πατριαρχικοὶ τίτλοι ἀντανακλούσαν τὶς ἀλλαγές, ποὺ συνέβησαν σὲ κράτος καὶ Ἐκκλησία. Ἀπὸ τὴν προγενέστερη παράδοση στὸν αυτοκράτορα Ἰουστινιανὸ περιήλθαν οἱ ἐξῆς τιμητικοὶ τίτλοι:

Imperator (Ἀυτοκράτωρ);

Caesar;

Flavius;

Augustus;

⁵⁰ Βλ. τὸ πληρέστερο κείμενο: *Justinianus*. *Novellae XXIX*, 1 // *Corpus iuris civilis* / ed. G. Kroll, R. Schöll. Vol. 3. P. 219:27–220:4.

⁵¹ *Justinianus*. *Novellae XXXI*, 2 // *Corpus iuris civilis* / ed. G. Kroll, R. Schöll. Vol. 3. P. 238:17–25.

⁵² *Justinianus*. *Novellae CXXXI*, 2 // *Corpus iuris civilis* / ed. G. Kroll, R. Schöll. Vol. 3. P. 655:9–15.

⁵³ Βλ. *Паиков Д. В.* Пентархия патриархатов при императоре Юстиниане: предпосылки. σσ. 38–39.

⁵⁴ *Justinianus*. *Epistula contra tria capitula 54* // *Drei dogmatische Schriften Iustinians* / hrsg. von E. Schwartz. Milan, 1973. S. 110:33–34.

Pius;
Felix;
Inclitus (gloriosus);
Triumphator;
Semper perpetuus;
Victor⁵⁵.

Υπήρχαν επίσης και οι θριαμβευτικοί τίτλοι (που παρήχθησαν από τα ονόματα των κατακτημένων λαών):

Africanus;
Alanicus;
Anticus;
Goticus;
Vandalicus⁵⁶.

Ωστόσο ο Ιουστινιανός έπαυσε να προσφωνείται Sarmaticus⁵⁷.

Ο Ιουστινιανός και ο προκάτοχός του Ιουστίνος αρνήθηκαν τους παραδοσιακούς τίτλους Pontifex maximus, Consul, Tribunicia potestas. Ο μόνος νέος τίτλος, τον οποίο επέτρεψε στον εαυτό του να καθιερώσει ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός ήταν ο «φιλόχριστος»⁵⁸, ως δείγμα της ιδιαίτερης ευλάβειας του αυτοκράτορα-θεολόγου και ως απόδειξη της αυξανόμενης επιρροής της ελληνικής γλώσσας στη ζωή της Αυτοκρατορίας. Ακόμη πιο σημαντική είναι η σημασία, με την οποία νοηματόδοτησε τον τίτλο «Οικουμενικός», απονέμοντάς τον στον επίσκοπο της πρωτεύουσας και των δύο Αυτοκρατοριών της Ανατολικής και της Δυτικής (μέχρι την απώλεια της τελευταίας).

Ο Οικουμενικός Πατριάρχης

Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός χρησιμοποιεί στα έργα του τη λέξη «Οικουμενικός» 18 φορές. «Οικουμενική» αποκαλεί την Τοπική Σύνοδο της Σαρδικής⁵⁹ και σειρά σύγχρονών του Πατριαρχών. Ο τίτλος του «Οικουμενικού» απονέμεται στον Άγιο Επιφάνιο, Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως (520–535), τον οποίο ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός προσφωνεί «Οικουμενικό Πατριάρχη» δύο φορές στον Κώδικα και τέσσερις φορές στις Νεαρές⁶⁰. Μετά την κοίμηση του Αγίου Επιφανίου ο Ιουστινιανός μεταφέρει τον τίτλο του Οικουμενικού Πατριάρχη και στον Άνθιμο Α΄ (535–536)⁶¹, ο οποίος εκθρονίσθηκε σύντομα από την αντιμονοφυσιτική σύνοδο του 536 για τις απόψεις του. Του ίδιου τίτλου αξιώθηκε ο Άγιος Πατριάρχης Μηνάς (536–552) στις μεταγενέστερες Νεαρές⁶².

Η μακράιωνη, λοιπόν, ιστορία της εκφράσεως «Οικουμενικός Πατριάρχης» άρχισε ακριβώς από τη νομοθεσία του αυτοκράτορα Ιουστινιανού, όπου υπάρχει κυρίως στις προσφωνήσεις. Η καινοτομία έγινε επί του Αγίου Επιφανίου (520–535), κατά την πατριαρχία του οποίου και άρχισε να κυβερνά ο Ιουστινιανός, αρχικά σε δεύτερους ρόλους, πλησίον του θείου του Ιουστίνου, και αργότερα αυτοτελώς. Καθ' όλη την πατριαρχική του θητεία ο Άγιος Επιφάνιος είχε τεταμένες σχέσεις με τους Πάπες της Ρώμης, οι οποίοι ενεργώντας ως ανώτατοι διαιτητές της Εκκλησίας

⁵⁵ Rösch G. Όνομα βασιλείας: Studien zum offiziellen Gebrauch der Kaisertitel in spätantiker und frühbyzantinischer Zeit. Wien, 1978. (Byzantina Vindobonensia; Bd. 10). S. 167.

⁵⁶ Rösch G. Όνομα βασιλείας. S. 103. Anm. 157.

⁵⁷ Rösch G. Όνομα βασιλείας. S. 167.

⁵⁸ Rösch G. Όνομα βασιλείας. S. 103, 168. Ο τίτλος «φιλόχριστος» άρχισε να χρησιμοποιείται συχνά από τον 4^ο αι., αν και μεμονωμένες περιπτώσεις χρήσεώς του υπήρξαν και στους προγενέστερους αιώνες της χριστιανικής ιστορίας. Αργότερα εκείνος, που περισσότερο όλων χρησιμοποιούσε αυτό το επίθετο αποδείχθηκε, και μάλιστα αρκετά άτυπα, ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, συνεχιστής της οικουμενικής αποστολής του Ιουστινιανού στο πεδίο του θύραθεν και του πνευματικού πολιτισμού.

⁵⁹ Flavius Justinianus Imperator. Edictum rectae fidei, 162:36–164:5.

⁶⁰ Justinianus. Codex Justinianus I, 7, 1–2 // The Codex of Justinian: A New Annotated Translation with Parallel Latin and Greek Text / ed. B. W. Frier. Vol. 1. Cambridge, 2016. P. 24; Ibid. I, 4, 34:1–2 // The Codex of Justinian. Vol. 1. P. 180.

⁶¹ Justinianus. Novellae XVI (pin.) // Corpus iuris civilis. Bd. 3. S. 115:26t–27t.

⁶² Justinianus. Novellae XLII (pin.) // Corpus iuris civilis. Bd. 3. S. 263:13t–14t.

προσπάθησαν να επιμείνουν στη θέλησή τους τόσο ως προς την υπέρβαση του Ακακιανού σχίσματος, όσο και για άλλα ζητήματα⁶³. Σε αυτή την κατάσταση το επίθετο «Οικουμενικός» έπρεπε να ενισχύσει τη θέση του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως.

Μάλιστα η εμφάνιση του τίτλου «Οικουμενικός» μπορεί να χρονολογηθεί ακριβέστερα. Το 533 εκδόθηκαν δύο θεοπασχιακές διατάξεις, η μία εκ των οποίων, από 15^{ης} Μαρτίου, είχε αποδέκτες τους κατοίκους της Κωνσταντινουπόλεως, της Εφέσου, της Καισαρείας (Cod. 1, 1, 6), ενώ η άλλη, από 26^{ης} Μαρτίου, είχε αποδέκτη τον Πατριάρχη Επιφάνιο (Cod. 1, 1, 7). Ακριβώς στη δεύτερη εξ αυτών διάταξη ο Ιουστινιανός προσφώνησε τον προκαθήμενο Κωνσταντινουπόλεως για πρώτη φορά «Οικουμενικό Πατριάρχη»⁶⁴. Ακριβέστερη χρονολόγηση της εμφανίσεως του όρου μπορεί να γίνει βάσει της χρονολόγησεως του Κώδικα και των Νεαρών.

Ο Ιουστινιανέος Κώδικας (Codex Justinianus) πρωτοεκδόθηκε στις 7 Απριλίου του 529. Σώζεται μόνον η δεύτερη έκδοση του Κώδικα με χρονολόγηση στις 16 Νοεμβρίου 534. Ο Κώδικας συντασσόταν επί 14 μήνες. Οι εργασίες για τη σύνταξη του Κώδικα άρχισαν στις 13 Φεβρουαρίου 528 στη λατινική κυρίως γλώσσα. Ο Ιουστινιανός δημοσίευσε τις Νεαρές (Novellae, περίπου 154 τον αριθμό) μετά την ολοκλήρωση των εργασιών για τον Κώδικα, δηλαδή την περίοδο από τον Ιανουάριο 535 μέχρι τον θάνατό του το 564/565. Πρέπει ιδιαιτέρως να σημειωθεί ότι οι Νεαρές ως επί το πλείστον γράφονταν πλέον στα ελληνικά⁶⁵. Δεν πραγματοποιήθηκε κάποια ξεχωριστή έκδοση των Νεαρών του Ιουστινιανού ούτε επί αυτού του ίδιου, αλλά ούτε και επί των διαδόχων του⁶⁶. Η πατριαρχία του Αγίου Επιφανίου ολοκληρώθηκε το 535, ενώ οι Νεαρές αρχίζουν να χρονολογούνται από τον Ιανουάριο 535, ενώ η τελευταία διάταξη του Κώδικα χρονολογείται στις 4 Νοεμβρίου 534. Βάσει αυτών των αποδείξεων μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο τίτλος «Οικουμενικός Πατριάρχης» έναντι του προκαθήμενου Κωνσταντινουπόλεως καθιερώθηκε από τον αυτοκράτορα Ιουστινιανού στα τέλη του 534 — αρχές 535. Έκτοτε δια παντός (αν και με ορισμένες διακοπές) παρέμεινε στη βυζαντινή εκκλησιαστική τελεταρχική παράδοση.

Ο Πάπας της Ρώμης Αγαπητός από τις 5 Μαΐου 535 έως τις 22 Απριλίου 536 επίσης προσφωνείτο «Οικουμενικός Πατριάρχης», ακριβώς όπως και ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως⁶⁷.

(7) Η περίοδος 533 – 535 της διακυβέρνησης Ιουστινιανού

Την περίοδο από 533 έως 535 συνέβησαν τα εξής σπουδαία γεγονότα:

1) Η ανέγερση του ιερού ναού της Αγίας Σοφίας ως κεντρικού καθεδρικού ναού της Αυτοκρατορίας.

2) Η συμφιλίωση με την Ανατολή (Πέρσες) και η νίκη κατά των Βανδάλων στη Βόρεια Αφρική, γεγονός, που επέτρεψε το 534 να ξεκινήσει την ανακατάκτηση της Ιταλίας, την πλέον σημαντική για την αυτοσυνειδησία των Βυζαντινών ως συνεχιστών της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

3) Η καθιέρωση των θεοπασχιακών διατάξεων, οι οποίες έγιναν πρώτα αποδεκτές από τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως και μόνο εν συνεχεία από τον Πάπα της Ρώμης, πράγμα που τονίζει τη μετακίνηση του πραγματικού κέντρου της θρησκευτικής-πολιτικής επιρροής από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη.

⁶³ Αναλυτικότερα περί αυτού βλ. *Грацианский М. В. Епифаний, Патриарх Константинопольский* // ПЭ. Т. 18. σσ. 544–545.

⁶⁴ Βλ. τη διάταξη, που παρατέθηκε ανωτέρω στο εν λόγω: *Justinianus. Codex Justinianus I, 7, 1–2* // *The Codex of Justinian: A New Annotated Translation with Parallel Latin and Greek Text* / ed. B. W. Frier. Vol. 1. P. 24.

⁶⁵ Στην ξστ' Νεαρά αναφέρεται ότι κατά τη σύνταξη των διατάξεων η ελληνική γλώσσα χρησιμοποιήθηκε «διὰ τὸ πλήθει κατάλληλον», ενώ η λατινική «διὰ τὸ τῆς πολιτείας σχῆμα» (*Justinianus. Novellae LXVI 1, 2* // *Corpus iuris civilis. Bd. 3. S. 341:43–342:19*).

⁶⁶ Επί του Τιβερίου εκδόθηκε η συλλογή με 168 Νεαρές, όπου ενσωματώθηκαν οι Νεαρές όχι μόνον του Ιουστινιανού, αλλά και του Ιουστίνου Β' και του Τιβερίου.

⁶⁷ *Domino nostro sanctissimo et beatissimo archiepiscopo antiquae Romae, et oecumenico patriarchae Agapito, Marianus presbyter et primas monachorum regiae civitatis, et caeteri archimandritae eiusdem, et archimandritae et monachi Hierosolymorum, ac orientales in eadem synodo congregata (Agapetus I. Epistulae. Libellus monachorum (pin.)* // PL. 66. Col. 50C:11–D:3).

4) Η θρησκευτική πολιτική και ειδικότερα η διάταξη κατά της κυβείας κλπ. (Cod. 1, 4, 34).

Υπό αυτές τις περιστάσεις ο ρόλος του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως αυξανόταν, πράγμα, που τονίστηκε και από την προσφώνησή του από τον Ιουστινιανό ως Οικουμενικού Πατριάρχη της Ανατολικής Εκκλησίας.

Οι πρώτες αναφορές του τίτλου «οικουμενικός» στη «θεοπασχιτική» διάταξη

Η θεοπασχιτική φόρμουλα «εἰς τῆς Τριάδος ἔπαθε» την εποχή του Ιουστινιανού απειλούσε την Αυτοκρατορία με θρησκευτικό διχασμό. Και ο αυτοκράτορας συμμετείχε δυναμικά στις εκκλησιαστικές λογομαχίες επί του θέματος. Η από 26^{ης} Μαρτίου 533 διάταξή του, όπου ο επίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως αναφέρθηκε ως «Οἰκουμενικός Πατριάρχης» ορίζει αυστηρά την αποδοχή της θεοπασχιτικής φόρμουλας.

«Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Ἐπιφανίῳ, τῷ ἁγιωτάτῳ καὶ μακαριωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ Τοῦ же Августу Епифанію, Святейшему и Блаженнейшему Архиепископу Сего Императорского Города и Вселенскому Патриарху, пр. Желая, чтобы Ваше Святейшество знало всё, что относится к положению Церкви, Мы сочли необходимым написать Вам это Божественное письмо и через него показать, какие действия были предприняты, хотя Мы уверены, что Вы уже знаете о них. Так, поскольку Мы обнаружили, что некоторые люди отвернулись от Святой Кафολической и Апостольской церкви, следуя ошибке нечестивых Нестория и Евтихия и действительно приняв их богохульства, Мы издали Божественный указ, также известный Вашему Святейшеству, в котором Мы опровергли безумие еретиков; тем не менее, Мы не изменились и не пренебрегли положением Церкви, которая до сих пор преобладала с помощью Божьей, о чем также известно Вашему Блаженству; но во всем Мы защищали единство Святейших Церквей со Святейшим Папой и Патриархом Древнего Рима, которому Мы написали подобное письмо...

Ибо Мы анафематствуем всех осуждённых и преданных ими (то есть Вселенскими Соборами) анафеме, а также их учения и тех, кто последовал или теперь следует им. Поэтому пусть Твое Блаженство молится за Нас и Нашу державу, учит и полностью гарантирует Нашу цель и Наше рвение к непорочной вере»⁶⁸.

Το ἔδικτο σχετικά με τὴ διόρθωση τῶν ἠθῶν τοῦ ἱεροῦ κλήρου (Μάρτιος 533)

Σε ἓνα ἐκ τῶν ἐδικτῶν του, που χρονολογεῖται τὴν ἴδια ἐποχὴ, ὁ αὐτοκράτορας ὅρισε τὴ διόρθωση τῶν ἠθῶν τοῦ ἀνώτατου, ἀνώτερου καὶ κατώτερου κλήρου, ἔχοντας ὡς ἀφετηρία τὶς διατάξεις του ὡς ἓνα εἶδος αὐτοκρατορικοῦ νόμου. Ἐπίσης, ζήτησε ἀπὸ τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη νὰ διαβιβάσει τὸ περιεχόμενο τοῦ ἐγγράφου στους υφισταμένους σὲ αὐτὸν μητροπολίτες καὶ ἐπισκόπους⁶⁹. Το ἐν λόγω ἔδικτο ἀρχίζει ὡς ἐξῆς:

«Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Ἐπιφανίῳ τῷ ἁγιωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ τῆς εὐδαίμονος ταύτης πόλεως καὶ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ. Σφόδρα πιστεύομεν, ὡς ἡ τῶν ἱερέων καθαρότης τε καὶ εὐκοσμία καὶ ἡ πρὸς τὸν δεσπότην θεὸν καὶ σωτῆρα ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν συντονία καὶ αἱ παρ' αὐτῶν ἀναπεμπόμεναι διηνεκεῖς εὐχαὶ πολλὴν εὐμένειαν τῇ καθ' ἡμᾶς πολιτεία καὶ αὐξήσιν παρέχονται· δι' ὧν ἔστιν ἡμῖν καὶ βαρβάρων κρατεῖν καὶ γίνεσθαι κυρίους ἐκείνων, ἃ πρόσθεν οὐκ εἶχομεν».

Παραλλήλως, στὸ ἔδικτο ἀναφερόταν στὴν ἀντίστοιχη διάταξη τοῦ αὐτοκράτορα, που εἶχε δοθεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο στους ἐπικεφαλῆς τῶν διοικήσεων Ἰλλυρικοῦ καὶ Ἀφρικῆς.

«Παραφυλάξουσι δὲ ταῦτα καὶ οἱ ἐνδοξότατοι (viri gloriosissimi) τῶν ἱερῶν ἡμῶν πραιτωρίων ὑπαρχοὶ, φαμέν δὲ τοὺς τῆς Ἐφῶς ἐπὶ τοῖς ὑποτεταγμένοις ἔθνεσι τῇ αὐτῶν δικαιοδοσίᾳ οἷ τε τῆς Ἰλλυρίδος οἷ τε τῆς Ἀφρῶν προεστώτες διοικήσεως καὶ αἱ πειθόμεναι τάξεις αὐτοῖς καὶ οἱ λαμπρότατοι τῶν ἐπαρχιῶν ἄρχοντες (viri clarissimi) καὶ οἱ τῶν πόλεων ἔκδικοι».

⁶⁸ Дано 26 марта в Константинополе, в консульство Господина нашего Юстиниана, Вечного Августа, в третий раз (533 г.).

⁶⁹ Το πλήρες κείμενο του διατάγματος: *Flavius Justinianus Imperator. Codex Justinianus. I, 4, 34:1–160 // The Codex of Justinian. Vol. 1. P. 180–188.* Η χρονολόγηση είναι κατὰ προσέγγιση Μάρτιος 533 μ.Χ.

Όχι ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, αν και αποκαλείται Οικουμενικός, αλλά ο κοσμικός άρχοντας ασχολείται στην πραγματικότητα με τα θέματα της ηθικής στην εκκλησιαστική ζωή.

Οι πλέον πρόωμες, λοιπόν, προσφωνήσεις του Κωνσταντινουπόλεως ως Οικουμενικού Πατριάρχη από τον αυτοκράτορα, δεν προέβλεπαν εξουσία ούτε κατ' ελάχιστον ίση με εκείνη, την οποία κατείχε ο ίδιος ο αυτοκράτορας. Ο τίτλος «Οικουμενικός Πατριάρχης» για πρώτη φορά χρησιμοποιήθηκε σε μια χαλεπή εποχή, όταν ο Κωνσταντινουπόλεως έπρεπε πραγματικά να «ταπεινώνεται» και ενώπιον της Ρώμης και ενώπιον του Βυζαντινού αυτοκράτορα.

(8) Η μεταγενέστερη λήθη ή η επικαιροποίηση του θέματος

Κατά το δεύτερο ήμισυ του 6^{ου} αι. οι δωρεές και οι τίτλοι του αυτοκράτορα Ιουστινιανού λησμονήθηκαν. Σε αυτή την κατάσταση η οικειοποίηση από τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Άγιο Ιωάννη τον Νηστευτή του τίτλου «Οικουμενικός Πατριάρχης» προκάλεσε πολεμική από τους Πάπες Πελάγιο Β΄ και Άγιο Γρηγόριο τον Διάλογο⁷⁰. Η επί του θέματος αλληλογραφία του Αγίου Γρηγορίου του Διαλόγου αποτέλεσε δείγμα της κλασικής αναιρέσεως του ανατολικού πρωτείου, λαμβάνοντας υπόψη ότι ο ίδιος ο Πάπας ήταν κάτοχος του *auctoritas Romana*.

Παραθέτουμε εδώ απόσπασμα από την αλληλογραφία των δύο Αγίων, δηλαδή του Πάπα της Ρώμης Αγίου Γρηγορίου του Διαλόγου, και του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Αγίου Ιωάννη του Νηστευτή. Ο Άγιος Γρηγόριος έγραψε πατρωνικά το 595:

«Την εποχή που εσύ, Αδελφέ μου, χειροτονήθηκες στην αρχιερωσύνη, θυμάσαι την ειρήνη και την συμφωνία των εκκλησιών που βρήκες; Αλλά δεν ξέρω με τι τόλμη ή με ποιο οίδημα υπερηφανείας, προσπάθησες να προσοικειωθείς ένα νέο τίτλο, με τον οποίο οι καρδιές όλων των αδελφών σου θα μπορούσαν να οδηγηθούν σε σκανδαλισμό. Και μένω υπερβολικά έκπληκτος για αυτό, αφού θυμάμαι πως συνειδητά απέφενγες να λάβεις το επισκοπικό αξίωμα παρά το επιζητούσες. Και όμως τώρα που το έχεις, επιθυμείς να το ασκήσεις σαν να το είχες λάβει με φιλόδοξη επιθυμία...

Αν λοιπόν εκείνος (ο Απόστολος Παύλος – σ.τ.μ.) απέφενγε να υποτάσσει τα μέλη του Κυρίου μερικώς σε άλλες κεφαλές, ακόμη και αν αυτές ήταν οι ίδιοι οι Απόστολοι, εσύ τί θα πεις στον Χριστό, ο Οποίος είναι η Κεφαλή της καθόλου Εκκλησίας, κατά την ημέρα της τελικής Κρίσεως, έχοντας προσπαθήσει να θέσεις όλα τα μέλη Του κάτω από τον εαυτό σου με την προσηγορία «Οικουμενικός»;»⁷¹

Σε επιστολές του στον αυτοκράτορα Μαυρίκιο (έτος 597) ο Άγιος Γρηγόριος κατοχυρώνει την ίδια σκέψη περί του απαράδεκτου της προσφωνήσεως του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως «Οικουμενικός» με την υπόδειξη πολυάριθμων περιπτώσεων αποκλίσεως των ιεραρχών της Ανατολής στην αίρεση:

«Ποιος είναι αυτός ο οποίος, ενάντια στα ευαγγελικά διατάγματα και τις διατάξεις των Κανόνων, οικειοποιείται ένα νέο όνομα; Θα ήταν πράγματι εκείνος ο οποίος μειώνει τους υπόλοιπους – επιθυμώντας να είναι “Οικουμενικός”. Και όμως γνωρίζουμε ότι πολλοί επίσκοποι της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως είχαν πέσει στην πλάνη της αιρέσεως και είχαν γίνει όχι μόνο αιρετικοί, αλλά ακόμη και αιρεσιάρχες»⁷².

Ο Άγιος Γρηγόριος ο Διάλογος κοινοποίησε επίσης στους Πατριάρχες της Ανατολής, δηλαδή στον Αλεξανδρείας Άγιο Ευλόγιο (†607) και Αντιοχείας Άγιο Αναστάσιο (†599), την ευχή να μην προσφωνούν τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως με τον νέο τίτλο «Οικουμενικός»⁷³.

Εκτός τούτων, ο Άγιος Γρηγόριος Α΄ ο Διάλογος έγραψε σε μια άλλη επιστολή:

⁷⁰ Σχετικά με τις διαφωνίες για τον τίτλο «Οικουμενικός Πατριάρχης» βλ. επίσης: *Картаишев А. В.* Вселенские соборы. Санкт-Петербург, 2002. σσ. 391–394 και εφεξής. Βλ. επίσης: *Νικολάου Μάννη* Ο Μέγας Γρηγόριος ο Διάλογος για τον τίτλο «Οικουμενικός» // <https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/35051-o-megas-grigorios-o-dialogos-gia-ton-titlo-oikoumenikos>.

⁷¹ *Gregorius I.* Epistularum, 5. Epistula XVIII // PL. 77. Col. 739B. Πηγή: *Νικολάου Μάννη* Ο Μέγας Γρηγόριος ο Διάλογος για τον τίτλο «Οικουμενικός».

⁷² *Gregorius I.* Epistularum, 5. Epistula XX // PL. 77. Col. 746B:10–C:1. //Αυτόθι.

⁷³ *Gregorius I.* Epistularum, 5. Epistula XLIII (pin.) // PL. 77. Col. 770D:1–4. «Tum Pelagii decessoris sui, tum suas ad Joannem, titulum universalis episcopi sibi arrogentem, epistolas mittit. Hortatur enixe ut communi consilio atque uno spiritu illius superbiam insequantur».

«Γνωρίζει, βεβαίως, η αδελφότητά Σας ότι ο Ιωάννης, επικεφαλής της πόλεως του Κωνσταντίνου, κατά του Θεού, κατά της ειρήνης της Εκκλησίας, εξαιτίας της έλλειψης της αγάπης και λόγω αδικίας έναντι όλων των ιερέων υπερέβη τα όρια της σεμνότητας και μετριότητας και παρανόμως στη σύνοδο οικειοποιήθηκε την υπερήφανη και ολέθρια λέξη του οικουμενικού, δηλαδή του πάγκοινου»⁷⁴.

Ενώ σε μια άλλη επιστολή:

«Αλλά κανένας από τους προκατόχους μου δεν είχε ποτέ συναινέσει να χρησιμοποιήσει αυτόν τον τόσο βέβηλο τίτλο (*profano vocabulo*), δεδομένου ότι εάν ένας Πατριάρχης αποκαλείται «Οικουμενικός», ουσιαστικά καταργείται η ουσία του τίτλου «Πατριάρχης» στην περίπτωση των υπολοίπων...»⁷⁵.

Αργότερα στη Δύση εξακολουθούσαν να αντιμάχονται τον τίτλο του «Οικουμενικού» έναντι του Πατριάρχη του Βυζαντίου, τόσο πριν το σχίσμα των Εκκλησιών το 1054⁷⁶, όσο και μετά⁷⁷.

(9) Γενικά συμπεράσματα

Πριν την εποχή του αυτοκράτορα Ιουστινιανού ο όρος «οικουμενικός» υπεδείκνυε περισσότερο την πίστη και την καθολική αρχή στην Εκκλησία παρά τα περιβεβλημένα με την ανώτατη διοικητική εκκλησιαστική εξουσία πρόσωπα. Το νοηματικό περιεχόμενο του επιθέτου συσχετιζόταν με τον όρο «οίκουμένη», που ερμηνεύθηκε στη χριστιανική εποχή κυρίως ως ένδειξη της μίας και ανεπανάληπτης Αυτοκρατορίας των Ρωμαίων.

Ο τίτλος «Οικουμενικός», που απένειμε ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός στον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, προέκυψε ως αποτέλεσμα της προστακτικής θρησκευτικής του πολιτικής συσπειρώσεως Ανατολής και Δύσεως. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης ήταν απλώς εργαλείο αυτής της πολιτικής στα χέρια του παντοδύναμου αυτοκράτορα. Είναι προφανές ότι ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός επιθυμούσε να προσδώσει στον επίσκοπο της πρωτεύουσας συγκεκριμένες αρμοδιότητες του πρώτου και εξουσιαστικά ισχυρότατου κληρικού στην Ανατολή, αλλά απέτυχε αυτή η προσέγγιση εξαιτίας της αυστηρής θέσεως του Ρώμης και του ευμετάβλητου της θρησκευτικής πολιτικής του ίδιου του αυτοκράτορα. Ο τίτλος «Οικουμενικός» μάλιστα ως προς τον επίσκοπο της πρωτεύουσας δήλωνε όχι την παντοδυναμία του Πατριάρχη και το «πρωτεϊον εξουσίας», αλλά υπεδείκνυε την πνευματική ευθύνη του Πατριάρχη της πρωτεύουσας για την πορεία της Αυτοκρατορίας στα θεολογικά και τα ασκητικά-ηθικά ζητήματα.

Πιθανώς η εν λόγω προσφώνηση αντανάκλα τη διαμορφωθείσα εκείνη την εποχή πρακτική, η οποία πρέπει ακόμη να αναδειχθεί μέσω της λεπτομερούς μελέτης του λατινικού σώματος του αρχικού δικαίου *Corpus Juris Civilis*.

Η ριζική απόρριψη του επιθέτου «Οικουμενικός» λίγες δεκαετίες μετά τον θάνατο του αυτοκράτορα Ιουστινιανού στη Δύση και σε άλλα Πατριαρχεία της Ανατολής, καταδεικνύει το κατά πόσον αυτό το επίθετο ήταν συνδεδεμένο με την ισχυρά θέληση του ίδιου Ιουστινιανού. Άλλωστε, η διαδικασία που άρχισε ήταν δύσκολο να ανακοπεί και ο τίτλος ενσωματώθηκε στον πατριαρχικό τίτλο, αλλά χωρίς τις φιλοδοξίες της Ρώμης, οι οποίες απορρίφθηκαν τελικά εν συνόλω από την ορθόδοξη Ανατολή.

⁷⁴ *Gregorius I. Epistularum*, 9. Epistula LXVIII // PL. 77. Col. 1004A:9–1004B:1. «Cognoscat siquidem fraternitas vestra, Ioannem quondam Constantinopolitanae civitatis Antistitem contra Deum, contra pacem Ecclesiae, in omnium despectu et iniuria sacerdotum, modestiae ac mensurae suae terminos excessisse, et illicite in synodo superbum ac pestiferum oecumenici, hoc est universalis sibi vocabulum usurpasse».

⁷⁵ *Gregorius I. Epistularum*, 5. Epistulae XLIII // PL. 77. Col. 771C:5–9. «Sed nullus unquam decessorum meorum hoc tam profano vocabulo uti consensit, quia videlicet si unus patriarcha universalis dicitur, patriarcharum nomen caeteris derogatur»// Αυτόθι.

⁷⁶ Βλ. *Leo IX. Epistulae et decreta* 100, IX // PL. 143. Col. 749D:14–750A:5.

⁷⁷ Βλ. *Gratianus. Distinctio XCIX. C. IV // Concordia discordantium canonum*. PG. 187. Col. 472:3–7.